

ЕГИПАТСКИ ЕЛЕМЕНТИ У ХЕЛЕНСКОЈ ПЛАСТИЦИ АРХАЈСКОГ ДОБА

По својој основној замисли и по свом карактеру хеленска уметност се битно разликује од египатске. Познато је да је, у овој другој, Ј. Ланге открио закон фронталитета, а Х. Шефер је окарактерисао створивши за њу нове појмове: „geradeansichtig-vorstellig“ и „richtungsgerade“¹⁾ који је можда још прецизније објашњавају. Египатска уметност је овим у литератури с теориске стране и у смислу синтезе довољно окарактерисана²⁾). Тиме је истовремено изражена и разлика између ње и хеленске уметности, која је у почетку V века остварила, што данас знамо, „највећу револуцију у историји уметности“, ослобађајући се укрућености, дајући пластици слободу покрета и уводећи перспективу. Познато је да су Хелени и пре V в. примљеним облицима увек давали свој смисао и „уливали нов живот“, а и саму египатску уметност је било теже имитирати него друге³⁾).

Међутим, хеленске скулптуре VII и VI в. се већ у свом ставу не разликују битно од египатских. Можемо да видимо како се архајска пластика тек постепено ослобађа фронталитета и постаје, као што је Шефер назива, „richtungsfrei“. Још је Платон перспективу у уметности сматрао за неистиниту и одбацивао је⁴⁾). Уметност уопште до V в. пре н. е. има у својој основи тежњу ка фронталитету. Ту тежњу условљава примитивност израде, а тиме се могу објаснити и аналогije те врсте. Но изнети тесни односи који су постојали између Египта и Хеладе и сведочанства античких писаца, као и специфичности развитка египатског и хеленског фронталитета и сличност у самим детаљима на египатској и хеленској пластици, коју ћемо видети, не допуштају овако површно тумачење у погледу аналогija

1) Alexander Scharff, *Aegypten* (Walter Otto, *Handbuch der Archæologie*), München 1939, стр. 494, 496.

2) У прилог овој Шеферовој теорији в. Charles Picard, *La sculpture*, стр. 37.

3) Heinrich Schäfer—Walter Andrae: *Die Kunst des Alten Orients*, Berlin 1925, стр. 129.

4) Alexander Scharff, loc. cit., стр. 492.

између ове две уметности. По Диодору су Телекле и Теодор израђујући питиског Аполона применили египатски канон⁵⁾. Он вели: „Ритам старих египатских статуа је исти као онај код статуа израђених од Дедала код Хелена“⁶⁾. Уз то хеленске архајске статуе искорачују увек левом ногом, исто као египатске, упркос томе што су Хелени сматрали леву страну за несрећну. Печат египатског уметничког духа био је утиснут у читаву обраду хеленске архајске статуе, као што је, видећемо, често и каква појединост носила египатско обележје и указивала на египатску технику. Поређењем оних елемената које је Египат дао Хеленима с онима које је позајмио другим медитеранским културама, види се најбоље да је овај први утицај био далеко снажнији од других познатих. Сам Египат такође није био ни близу толико под хеленским утицајем.

Хелени не би могли да достигну тако високу уметничку вредност у скулптури да су, заједно с примањем египатских знања и вештина, усвојили и многа њихова верска схватања. Египатски уметник је морао да спречи свако кретање, јер је његово дело имало да служи остварењу вечног живота, који се у пластици може најбоље да изрази стварањем утиска укочености. Хелени су за разлику од Египћана ослободили своју уметност од непосредног служења примитивним магиским елементима религије и већ тиме су њихове статуе могле да превазиђу дотадањи утисак непокретности⁷⁾. Али то је ипак остваривано постепено и тај развој може да се прати.

Египатски став круте достојанствености и фронталност на делима милетске школе из друге половине VII в. запажа се на статуама Бранхида у седећем положају. Исто видимо на великом броју сачуваних архајских статуа нагих младића — Аполона. Аполон из Тенеје, као претставник сикијонске школе Дипоиноса и Скилиса, који припада млађем архајском добу, још очигледно указује на египатски став. У истом том добу осећа се већ код Хелена тежња за стварањем типа атлете, што се види у делфиској статуи Битон-Клеобис, која указује на постепено разбијање египатских узора и пре то што је ово формално учињено. На ово нас пре свега наводи положај руку које већ изражавају акцију, изводећи постепено горњи део статуе из мира. Међутим, Полимед је

⁵⁾ Diodor, I, 98.

⁶⁾ Ibid., I, 97, 6.

⁷⁾ То ослобођење од традиције магских елемената у веровању о загробном животу, довело је и до других разлика између египатске и хеленске скулптуре: Хелени не окружују своје статуе оним обиљем атрибута и не урезају по њима формуле; смеју да имају тежњу за претставом лепог из естетских побуда; смеју да реалистички прикажу старост на статуама и бистама својих мудраца.

још спутан египатском традицијом. Руке његове статуе су ипак спуштене низ тело са карактеристично стиснутим песницама и испруженим палцима.

Анатомија, поред поменутог става и израза архајских куроса, исто тако доказује њихову зависност од узора из Нилске Долине. Средње вертикално удубљење преко стомака које се завршава код пупка, усек грудних мишића — „готски лук“, оштар ксифоидни угао, смањена површина трбуха, масно поткожно ткиво у задњем делу испупчења струка, наглашено усечен струк, узана карлица и сразмерно претерана ширина рамена и танке кључне кости, показују видне аналогije са анатомијом египатских скулптура; несразмерна дужина удова према трупy, равна стопала и издужени и паралелни прсти на ногама⁸⁾, још повећавају ову сличност код раних куроса. Хеленски уметници су, вели се, по свом сопственом нахођењу претстављали сувише дебеле бутине. Али мишљења смо да треба водити рачуна о томе да су и египатски мајстори с почетка VII в. правили дебеле удове малим бронзаним статуама, као што сведочи, између осталих, добро позната статуета Такушит.

Архајски Аполони су увек приказивани наги, за разлику од египатских статуа. Али та разлика није нимало битна, јер већ наведене аналогije довољно доказују постојање директних утицаја. Уз то, саитски уметници су, узимајући за узоре споменике из IV династије, приказивали такође и нага тела.

Код архајских женских статуа налазимо мање аналогija с египатском уметношћу, али је ипак на некима од њих египатски утицај оставио свога трага. Он се јасно види на статуи из Оксера (Aixerre) у положају руку и фризури, а вероватно и претстави сличне крљушти на делу хитона који покрива груди. У свом горњем делу хитон је припијен уз тело, без набора, што је карактеристично за женску ношњу саитског доба. Статуе жена које седе, са светог пута у Дидимеиону, имају руке положене на крило по египатском узору. Прве јонске коре по својим облицима одговарају, према Ш. Пикару⁹⁾, саитским статуама, као краљици Амниртис или већ у тебанском добу Туи: имају издужене и меко моделиране облике тела, висок грудни кош, као и хитон са урезаним орнаментима.

Запажена је и сличност женских нагих статуа из времена Амарне, одн. њихових веома пластично извајаних облика¹⁰⁾, са делима хеленске уметности IV в. Но та ана-

⁸⁾ cf.: Charles Picard, *Manuel*, стр. 256—262.

⁹⁾ Charles Picard, *La sculpture*, стр. 114.

¹⁰⁾ Heinrich Schäfer u. Walter Andrae, op. cit., Taf. XV; в. и Abb. 386, 1.

логија са хеленским споменицима је настала независно од утицаја. Поменути начин претстављања тела је усамљена појава у Египту. Ова сличност се не односи на споменике из оног времена кад је хеленска монументална пластика стварана под утицајем саитског Египта, већ на споменике из класичног доба.

Архајска фризура коју носе куроси и неке женске статуе, као Никандрова Артемида с Дела, потсећа на египатску. Коса пада ниско штитећи врат и често је пребачена преко рамена. У Египту је тако претстављен како клафт, тако и „перика“. Она је често претерано гломазна према лицу¹¹⁾, као што је и код „даме из Оксера“. Оваква претстава косе јавља се и код наукратских, кипарских и родских статуета на којима је такође доказан египатски утицај. Ту моду налазимо код архајских статуа у почетку њиховог формирања, када је египатски утицај најснажнији. Кад је анатомија савладана и претстава косе је нова, што нам показује и Странгфордов Аполон. Из наведених разлога, по нашем мишљењу, не смеју да нас заведу пластични детаљи обраде праменова и кика косе и перике. Тим пре што такве знатне разлике постоје и на египатским претставама. Проблем порекла архајске фризура према томе не би требало да буде споран, што међутим до сада није био случај.

На лицима хеленских статуа овога доба такође се могу запазити извесни елементи примљени с одговарајућих саитских споменика. Појава архајског осмеха је различито тумачена. Његово порекло је, вели се, могло бити независно од страних утицаја. Он се приписује једном новом осећању које проистиче из друштвених прилика Јоније, друкчијих но до тада, из појаве слободног становништва нових градова, из друкчијих погледа на свет и из поднебља Јоније и Егејског Архипелага. Свакако, осмех је код Хелена израз новог живота. Међутим, различите побуде које су довеле до претставе осмеха на статуама Египта и Хеладе не сметају и не противурече могућности примања техничких поступака за изражавање те емоције. Сличност и зависност архајског осмеха од исте емоције египатских ликова је већ раније уочена¹²⁾. Египатска уметност позног времена све радије претставља осмех, нешто замрзнут и конвенционалан, какав налазимо и у Хелади. Начин обраде уста највише доприноси стварању тог израза. Уста многих архајских Аполона, као она тенејског и атичког, оба у Минхену, јасно су изражена и претстављена су лучно. Уста саитских портрета су такође често лучно претстављена и јасно оцртана, са

¹¹⁾ J. H., Breasted, *Geschichte Aegyptens*, Abb. 56, 114, 115, 152, 154—157.

¹²⁾ Charles Picard, *La sculpture*, стр. 116. Heinrich Schäfer, loc. cit., стр. 120.

дубоким усецима између усана¹³). Псаметих у Лувру, на пример, показује исте ове црте и Ш. Пикар се пита да ли би се могло претпоставити да је та глава рад хеленског уметника.

И други делови лица, и независно од израза осмећа, имају сличности са саитском уметношћу. Очи су Хелени понекад израђивали од мермера у боји, драгог камења, чак и емаља¹⁴), а по узору на Египат. Мало продужење очних капака у спољним угловима код извесних куроса има аналогije такође у долини Нила¹⁵). Добро позната појава мистичних очију — утшат и „украшних трака“ на керамици ово допуњује. Велике, дебеле обрве, као оне код Апола Битон-Клеобис могу се лако упоредити са саитским главама где су исто тако јако усечене, или некад пластично истакнуте.

Код неких архајских статуа, као код Зевса и демона са архајског храма Акрополе, претстављена је клинаста брада — сфенопогон. Она претставља лажну браду и ми њој налазимо аналогije у Египту, где је брада-перика честа појава.

И извесни положаји у којима су претстављене хеленске архајске статуе, као и начин на који оне врше извесне радње, указују на утицај египатске уметности. То су статуете у клечећем положају и разни носачи дарова — москофори, криофори и други. Овде још ваља поменути свети пут Бранхида од Панорма до Дидимеона, уоквирен редовима статуа свештеника, краљева и краљица у седећем положају и лавова који леже. И употреба лика лавова и начин на који је пут за процесије фланкиран и положај статуа на престолоима египатске је провениенције. Исто илуструју и три статуе чувара са ризнице Атене који носе плочице за писање.

Од Диодора дознајемо да су Хелени познавали не само производе египатске уметности већ и начин израде тих дела, што су и новија проучавања показала. Брз развој хеленске скулптуре у VII и VI в. објашњава се освајањем тих већ постојећих и веома развијених техничких поступака. При изради својих најстаријих куроса, као и код „главе из Дипилоне“, хеленски уметници су применили технику брушења (абразив) добро познату још у XVIII династији. Али нарочито су се користили египатским знањима о обради метала за уметничке предмете. Јоњани су и овде предњачили. Ројкос и Теодор Старији са Сама, као што је добро познато, примили су из Египта и увели у хеленске радионице крајем VII в. поступак шупљег ливења и израду за то потребних

¹³) Овако претстављена појављују се у Египту и раније, али неупоредиво ређе; на пример код Рамзеса II у Мемфису и Рамзеса III у Торину.

¹⁴) Charles Picard, *La sculpture*, стр. 242.

¹⁵) cf.: Heinrich Schäfer u. Walter Andrae, *op. cit.*, Abb. 437, 1, 2.

глинених калупа — модела. Ова новина за Хеладу је доцније приписивана и Бутадесу. Примена тог поступка је хеленским уметницима омогућила израду великих бронзаних статуа, чији су делови рађени одвојено. Глаук је, вели се, за спајање тих делова применио лемљење по узору на саитске мајсторе. Извесне статуе, као она амиклејског Аполона и Зевс Клеарха из Регије, израђене су од искуцаних бронзаних плоча, спојених закивцима. Овако израђене статуе и сфирелатон-техника познати су Египћанима још од VI-е династије.

Полихромија која се јавља на хеленским архајским храмовима и статуама примљена је, према Ш. Пикару¹⁶), од Египћана који су је често употребљавали. Она је код Хелена играла преваходно естетску улогу, о чему нам је и Платон оставио податке, а њена примена је ограничена углавном на доба учења архајских уметника, дакле на период највеће зависности од египатских узора.

Рељефе су Хелени израђивали и усавршавали самосталније него што је то био случај с њиховом скулптуром. Хеленски рељефи се у највећем броју случајева по својој основној концепцији разликују од египатских. Њихове рељефне претставе биле су много мање зависне од утицаја с Нила. Док је код Египћана као што је познато рељеф урезан одн. схватан и третиран као пластична слика, код Хелена је он пластично изражен, одн. има карактер скулпторског дела. Хелени најчешће нису код својих монументалних рељефа употребљавали технику урезивања. Никада Египћанин није ни умео ни хтео да претстави „полускулптуру“ у виду рељефа, као што је то чинила хеленска уметност на архајском храму Акрополе. Ова разлика потиче једним делом из различитих верских значења која су придавана рељефима, а отуд проистичу и њихове различите израде. Поред тога Хелени на својим рељефима никад не претстављају дубину помоћу одвојених хоризонталних зона које су распоређене једне изнад других, што је код Египћана међутим редовна појава. Тако су извесне специфичности које показују саитски рељефи за разлику од ранијих, без значаја у питању хеленско-египатских односа.

Међутим, ово не значи да се не могу наћи и извесне аналогиије, не случајне, у начину компоновања, у техници израде и у детаљима. Тако Ш. Пикар сматра да искофеалија на хеленским рељефима, као и она на асирским, потиче из Египта¹⁷). На рељефима из VI в., као оним сачуваним на метопама у Селинунту и на епистилу храма у Асу,

¹⁶) Charles Picard, *La sculpture*, стр. 240, 315.

¹⁷) *Ibid.*, стр. 168.

запажају се у фронталној претстави фигура аналогиче с египатским рељефима. Међутим, фронтално претстављање поменутих фигура потиче и из неукости хеленских мајстора архајског доба, за разлику од саитских којима је такав начин претставе био традиционалан манир и једино допуштен облик изражавања. Извесни староатички и јонски рељефи, као и египатски, пљоснатих су површина и остају на прелазном ступњу између пластичног дела и дводимензионалног цртежа. „Усечене силуете“, као оне на зидовима египатских мастаба и храмова, виде се и на једном рано-хеленском рељефу из Ксантоса¹⁸⁾. Стела Лизеаса као и каснија Нисироса је добро позната и такође добро илуструје ове наводе.

На сикионском рељефу¹⁹⁾ опажамо оријенталски утицај у паралелном понављању глава и ногу коња. Хелени су за ово могли да имају асирске узор, као што је на пример претстава Асурнасирапа II у лову из Нимруд-Калах-а у Британском музеју, али исто тако и из Египта у коме је овај начин умножавања делова претставе био уобичајен и који налазимо како на споменицима старог царства, тако и у доба Аменофиса²⁰⁾. „Све што је могло да се претпостави о односима између Јоније и Асирије важи на још непосреднији начин за уске односе . . . који су били успостављени између обалских градова Анатолије и Египта“²¹⁾.

Показали смо да су страни утицаји на делима хеленске архајске пластике запажени одавно, па су о томе дата различита мишљења и тумачења. На једној страни, хтело се придати и сувише много важности критско-микенској култури у формирању хеленске пластике. На другој страни, највећа улога у њеном развоју придавана је „оријенталским“ утицајима, док су египатски били потцењивани. Такође је било и покушаја да се готово сви страни елементи припишу Египту. Новија истраживања вршена у овом правцу дала су умереније и тачније резултате.

Не можемо, а није нам то намера и циљ, да набројимо овде сва дела архајске хеленске пластике на којима се може уочити утицај египатске уметности, јер су такви споменици многобројни, а велики број њих је и довољно познат. Али смо се трудили да укажемо на оне многе елементе које су архајски Хелени примили од Египћана, водећи рачуна, с једне стране, о веома брзој еволуцији хеленских монументалних

¹⁸⁾ F. N. Price, *Catalogue of Sculpture*. In the Department of Greek and Roman antiquities of the British Museum; vol. I, part. I, London 1928, Fig. 186.

¹⁹⁾ Charles Picard, *La sculpture*, fig. 72.

²⁰⁾ Heinrich Schäfer u. Walter Andrae, op. cit., Abb. 392; 369, 1; 379, 2. J. H. Breasted, op. cit., Abb. 191.

²¹⁾ Charles Picard, *Manuel*, стр. 246.

споменика, и, с друге стране, о конзервативности хијератичних облика на јефтиној и масовној роби, као што су извесне фигурине и теракоте.

Београд.

С. П. Тутунџић.

RÉSUMÉ

S. P. Tutundžić: SUR DES ÉLÉMENTS ÉGYPTIENS DAS LA PLASTIQUE GRECQUE ARCHAÏQUE DU VIIe ET VIe SIÈCLE

L'auteur a essayé de trouver et de préciser les influences étrangères dans l'évolution de la plastique grecque archaïque. Il a exprimé et a donné des arguments pour la suivante thèse: ce n'est ni l'art créto-myécénien, ni l'art de proche Orient qui a déterminé les caractéristiques de la sculpture grecque archaïque, comme s'était une opinion presque commune auparavant, mais c'est par prépondérance la sculpture égyptienne de l'époque saïte qui a influencé le style de l'art sculptural du VIIe et VIe siècle.
